

Etymologin älähdys (Ulla-Maija Kulonen)

En ole kumpikaan niistä etymologeista, joihin professori Jorma Koivulehdon kalikka kalahti (*Tieteessä tapahtuu* 1/2001), mutta katson velvollisuudekseni reagoida kirjoitukseen sillä perusteella, että olen itse viime vuosina harjoittanut erityisesti etymologisen tutkimuksen arviointia Suomen sanojen alkuperä -sanakirjan päätoimittajana ja toiseksi edustan Suomalais-Ugrilaista Seuraa, jonka julkaisupolitiikkaan kirjoituksessa viitataan. Aloitan jälkimmäisestä.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia (SUST) on monografiasarja, jossa jo sadan vuoden ajan on julkaistu fennougriistiikan ja itämerensuomalaisten kielten tutkijoiden väitöskirjoja. Tätä perinnettä on jatkettu viime vuosiin saakka ja näin haluttu tarjota julkaisufoorumi merkittäville uusille alan tutkimuksille. Väitöskirjat ovat rinnastettavissa mihin tahansa referee-arvioinnin läpäisseeseen tutkimukseen sillä perusteella, että ne ovat saaneet julkaisuluvan yliopiston puolesta esitarkastusprosessin kautta ja ovat näin kahden ansioituneen tutkijan tarkastamia ja hyväksymiä. Tällaisen esitarkastusprosessin jälkeen on myös Eino Koposen väitöskirja (*Eteläviron murteen sanaston alkuperä; itämerensuomalaista etymologiaa* SUST 230, 1998) päätynyt Seuran julkaisusarjaan, ja se hyväksyttiin sitä paitsi väitöstilaisuuden jälkeen toiseksi korkeimmalla arvosanalla, joten kyseessä ei mitenkään voi olla muu kuin erinomainen alan tutkimus (selvennettäköön, että tämän kirjoittaja ei ole osallistunut arviointiprosessiin missään vaiheessa).

Suomalais-Ugrilainen Seura on julkaisupolitiikallaan halunnut osaltaan myös edistää tieteenalaan liittyvää keskustelua. Tästä syystä Seura aktiivisesti kannusti Kari Liukkosta julkaisemaan osan balttilaisista etymologioistaan, joita sanastotutkijoiden sisäpiirin tiedon mukaan hänellä oli pöytälaatikossaan merkittäviä määriä. Etymologien yhteisö odotti nimittäin kiihkeästi näitä olemassa oleviksi tiedettyjä uusia ajatuksia, ja siksi kirja haluttiin julkisuuteen. Nyt kun se on ilmestynyt (Kari Liukkonen: *Baltisches im Finnischen* SUST 235, 1999), meillä on taas lisää aihetta keskustella itämerensuomalaisten kielten balttilaisista lainoista ja lainasanatutkimuksesta yleisemminkin, mikä on erityisen ilahduttavaa. Toivottavasti keskustelua voidaan jatkossa käydä ilman suuria affekteja.

Ei vain yhtä oikeaa metodia

Muusta kirjoituksen sisällöstä haluan puuttua yhteen keskeiseen asiaan: Minusta ei voida lähteä siitä, että etymologiassa olisi vain yksi sallittu metodi, vaikka sellainen, hyväksi havaittu, olisikin lainasanatutkimuksessa kehitetty. On ikävä, että professori Koivulehto on Eino Koposen kirjaa arvioidessaan irrottanut sen alkuosasta äänteellisesti motivoitujen sanojen tutkimuksen metodiikkaa käsittelevän jakson ollenkaan kiinnittämättä huomiota siihen, miten elimellisesti tämä metodi liittyy väitöskirjan aineistona olleeseen eteläviron sanastoon. Väitöskirjatutkimus on kokonaisuus, jossa metodi palvelee aineistoa ja päinvastoin.

Tutkimus poikkeaa Koivulehdon itsensä harrastamasta etymologisesta tutkimuksesta olennaisesti aineistonsa puolesta samalla tavalla kuin siitä poikkeaa myös etymologinen leksikografia, nimenomaan kokoomateoksen laatiminen. Koposen väitöskirjassa sanastoa ei ole valittu etukäteen alkuperälajin mukaan (kuten lainasanatutkimuksessa) vaan levikkikriteerin nojalla. Sanakirjaa laadittaessa taas tarkastellaan kielen sanastoa kokonaisuutena. Tällaisessa työssä päällimmäiseksi havainnoksi muodostuu se, että äänteellisesti lähekkäiset sanat hyvin usein muistuttavat toisiaan myös semanttisesti. Sanat toisin sanoen hakevat toisiltaan sekä äänneasuja että merkityksiä ja kaikki kielen sanat eivät missään tapauksessa ole johto-opin sääntöjen mukaisia (esim. *tarrautua*, *tarttua* ja *tarra*, joista viimeinen on nuorin, sekä *känny* (ja sen johdos *kännykkä*; se, että sana on syntynyt lastenkielessä ei ole vasta-argumentti: hoivakielikin on spontaania puhetta, jossa sanoja muovataan tarpeen mukaan).

Minun mielestäni Koposen kirjassa ei esitetä kategorisia väitteitä, niinkuin Koivulehto antaa ymmärtää, vaan vaihtoehtoisia selitysmahdollisuuksia. Juurilla operointi on vain yksi keino yrittää selittää sitä ilmiötä, että sanat niin suuresti muistuttavat toisiaan muutenkin kuin todettujen sananmuodostussääntöjen mukaan.

Suomen sanojen alkuperä

Koivulehto harmittelee erityisesti sitä, että lainasanoiksi esitetyille sanoille esitetään kotoperäisiä vaihtoehtoja viittaamalla äänteellisesti läheisiin muihin sanoihin. SSA:ssa (*Suomen sanojen alkuperä; etymologinen sanakirja* 1-3 1992-2000), joka tässä saa osansa kritiikistä, tähän on käytetty mahdollisimman neutraalia ilmausta »vrt.«. Tällä halutaan tuoda esiin juuri se seikka, että kielessä on selkeiden lainasanojen ohella myös paljon vuorovaikutusta sanojen välillä. Tällaisten äänteellisesti ja semanttisesti toisiaan muistuttavien sanaryppäiden taustalla voi olla monenlaisia kehityskulkuja, joista yksi mahdollisuus on se, että lainattu sana luo ympärilleen äänteellisesti ja semanttisesti läheisten sanojen verkoston (olisiko esim. *tahdas* 'taikina' sellainen, jonka vaikutuksesta sitten ovat syntyneet myös *tahkea*, *tahmea*, *tahma* ja *tahra*; kaksi viimeksi mainittua ovat taas selvästi myöhäisiä, mutta perusvartalon näköisiä sanoja). Toinen mahdollinen kehityskulku on se, että lainataan sana, joka valmiiksi sopii tällaiseen assosiaatioympäristöön. Kolmas mahdollisuus on se, että sana ei olekaan laina, ja neljäs se, että se ei assosioidukaan muuhun sanastoon muuten kuin sanastontutkijan mielessä. Erityisesti viimeksi mainittua mahdollisuutta ajatellen kritiikki on tervetullutta. Etymologiset vaihtoehdot ovat toisinaan todella tasavahvoja, esimerkkinä suomen sana *tuhto*, jolle on täsmälleen yhtä säännönmukainen ja uskottava selitys niin germaanisena lainana kuin kantakielen perintösananakin.

Varsinaiset deskriptiivisanat ovat luku sinänsä. Se, että SSA:ssa mainitaan deskriptiivisen sanan yhteydessä sitä muistuttavia sanoja, on tietoinen ratkaisu, joka johtuu selitystavan aiemmin saaneesta kritiikistä. Nimenomaan lainasanatutkijat ovat valittaneet, että deskriptiivinen alkuperä on usein vain heitto, joka ei semmoisenaan vielä ole sanan alkuperänselitykseksi riittävä, ellei sana ole selvästi äänteillään maalaileva. Vertailulla äänteellisesti läheisiin sanoihin voidaan osoittaa niitä mahdollisia assosiaatioyhteyksiä, joilla saattaa olla osuutensa sanan muotoutumisessa. Sitähän ei voitane kiistää, että deskriptiivisillä sanoilla sanamuodostu(mi)skeinot ovat monenlaiset. Toivottavasti muut sanakirjan lukijat eivät tulkitse annettuja selityksiä niin, että deskriptiivislähtöisten sanojen takana olisi aina *ise*-johtiminen verbi; ennemminkin on kyse äänteellisistä konventioista ja niihin liittyvistä mielleyhtymistä sekä jälleen sanojen keskinäisestä vuorovaikutuksesta.

Valitan, että Koivulehto pitää »pelottavana» sitä, että Eino Koponen on kuulunut *Suomen sanojen alkuperä* - sanakirjan toimituskuntaan. Ehkä on lukijoillekin helpottavaa, jos kerron, että juurimetodia ei ole sanakirjassa sovellettu; ammattitaitoinen leksikografi ymmärtää toki, mikä asema tällaisella kokoomateoksella on. Eihän siellä ole muitakaan uusia ajatuksia haluttu esittää lopullisina totuuksina. Puolustettakoon tässä yhtä Koivulehdon pelottavana pitämää esimerkkiä: sanasta *virta* todetaan (Koivulehdon esittämän) balto-slaavilaisen alkuperänselityksen jälkeen, että »myös omaperäistä alkuperää on pidetty mahdollisena», ja kirjallisuusluettelossa viitataan tässä kohdin paitsi Koposeen myös häntä ennen mm. huomattavaan suomalaisen johto-opin tutkijaan Mauno Koskeen. Ellei sanan mahdollisesta (myöhäisestä? assosiativisesta?) yhteydestä sanoihin *virri*, *vireä* ja *virkeä* olisi mainittu tutkimuskirjallisuudessa useaan otteeseen ennen ja jälkeen lainaetymologian esityksen, se tuskin olisi pelkästään yhden tutkijan ideana päässyt sanakirja-artikkeliin.

Ja lopuksi vielä sanasta *Suomi*, vaikka en varsinaisesti haluaisikaan osallistua sanasta käytävään keskusteluun sen enempää kuin mitä olen jo julkisuudessa tehnyt (*Helsingin Sanomat* 5.12.00, *Sananjalka* 2000). SSA:n suhtautumista Kari Liukkosen esittämään etymologiaan ei voi pitää järin vakavana, mikä kyllä näkyy asianomaisesta artikkelista: sen kirjoittaja ainakin halusi tuoda esiin ajatuksen, että mitä enemmän selitysyhteyksiä tulee, sen vähemmän todennäköistä on, että mikään niistä olisi ehdottomasti oikea. Innoittajani on itsekkin esittänyt pari erilaista alkuperänselitystä, niikuin SSA:n *Suomi*-artikkelin kirjallisuusviitteistä näkyy, ja toinen niistä on sentään artikkelissa ensisijaisena annettu vaihtoehto!

Suomalais-Ugrilainen Seura arvostaa suuresti kunniajäsentään professori Jorma Koivulehtoa ja hänen elämäntyötään. Tästä osoituksena Seura julkaisi vuonna 1999 juhlakirjan, joka sisältää Koivulehdon merkittävimpiä etymologian alan artikkeleja yhteen koottuina ja tekijän uudelleen kommentoimina (*Verba mutuata*, SUST 237, 435 s.). Asiantuntevat sanastontutkijat kyllä osaavat panna nämä Seuran julkaisut painoarvonsa mukaiseen oikeaan järjestykseen. Mutta keskustelu jatkuoon.

Kirjoittaja on suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori Helsingin yliopistossa, Suomen sanojen alkuperä - sanakirjan päätoimittaja sekä Suomalais-Ugrilaisen Seuran esimies.

